

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Соціологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
262 Правоохоронна діяльність (поліцейські)
за темою 3 – «Соціологія девіантної поведінки»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
27.06.2024 № 22)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент
Олена МАРКОВА
2. Доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики
навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка, кандидат філософських наук, доцент
Ігор СНЕГІРЬОВ

План лекції

1. Соціальна девіація та девіантна поведінка: окреслення понять.
2. Типологія відхилень.
3. Соціологія девіантної поведінки: основні концепції.
4. Соціальний контроль.

Рекомендована література:

Основна

1. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
2. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
3. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
4. Історія соціології: навчальний посібник / За ред. І. П. Рущенка. Х. : ТОВ «Планета-Прінт», 2017. 442 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/161792211.pdf>
5. Пономаренко Т. Соціологія. Курс лекцій : навч. посіб. / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Сум. філ. Суми : ФОП Цьома С.П., 2024. 303 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21564>
6. Соціологічні та політологічні студії : підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. А. С. Лобанової. К. : Каравела, 2018. 520 с. URL: <https://cutt.ly/MwjKfPzW>
7. Соціологія : підручник / М. П. Козирєв. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 656 с. URL: <https://cutt.ly/UwjKf80D>
8. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

Додаткова

1. Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство : матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної / За наук. ред. Є. І. Головахи, О. Г. Стегнія, О. О. Максименко. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 170 с. URL: <https://cutt.ly/WedV8mmu>
2. Історико-теоретичний аналіз дослідницьких програм в соціології : колективна монографія / В. Резнік, В. Степаненко; за заг. ред. В. Резніка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 249 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/library/2022-istoriko-teoretichnij-analiz-doslidnickih-program.pdf>
3. Савчинський Р. Проект аналітичної соціології, або У пошуках відповіді на питання «чому»? *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 1. С. 46–64. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>
4. Черниш Н. Соціологія сьогодні: тенденції та перспективи розвитку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 5–21. URL: <http://i-soc.com.ua/assets/files/library/2017-chernych-n-sociologiya-shegodni-tendentsii-ta-perspektivi-rozvitku.pdf>

soc.com.ua/ua/edition/journal/

5. Шелухін В. Український соціологічний інститут: фракційна політика, наука та спецслужби у становленні української соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. № 1. С. 110–157. URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2024-1/9.pdf>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/>
2. Інститут демографії і соціальних досліджень імені В. М. Птухи НАН України. URL: <http://www.idss.org.ua>
3. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Соціологія. Соціальна робота. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/98>
4. Науковий журнал «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» (архів номерів). URL: <https://stmm.in.ua/archive/>
5. Соціальні виміри суспільства (збірники наукових праць). URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/socialni-vimiri-suspilstva/>
6. Публікації Інституту соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/publications>

Текст лекції

1. Соціальна девіація та девіантна поведінка: окреслення понять

Теорія девіантної поведінки зароджувалась і розвивалась як відповідь суспільствознавців на актуальну проблему – відхилення від встановлених суспільством норм поведінки. Не можна сказати, що ця проблема постала перед людством лише наприкінці XIX століття, коли Е. Дюркгейм створив теорію «аномії», у рамках якої і почала розвиватись теорія девіантної поведінки. Але саме у XIX ст. історично склалась сукупність умов, що стала детермінантою виникнення такої теорії.

Термін девіація має латинське походження (*deviatio* – відхилення). Якщо бути точним, це поняття має охоплювати будь-яку поведінку, що відхиляється від загальноприйнятих соціальних норм. Один із провідних спеціалістів у галузі дослідження девіантної поведінки Я.І. Гілінський дає таке визначення цієї поведінки: «Вона являє собою соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, які не відповідають офіційно встановленим або таким, що фактично склалися в даному суспільстві, нормам (стандартам, шаблонам)». Але у практиці життя багато з норм не вважаються дуже важливими. Невідповідність поведінки таким нормам може сприйматися досить толерантно, або навіть ігноруватися.

Незначні відхилення (*deviation*) від норми, або відхилення від норм, про які ніхто особливо не турбується, мають – якщо взагалі мають – дуже незначні соціальні наслідки, й тому не становлять особливого інтересу для кримінологів, соціологів девіантної поведінки та соціологів права. Соціологія відхилення (*deviance*) займається головним чином тими порушеннями, які значна кількість

людей сприймає як шкідливі для основної маси населення. Основними ознаками девіації в цьому контексті виступають:

- об'єктивна важливість суспільних відносин, що їх захищає норма, яка порушується;
- рівень протиріччя нормі, що порушена, інакше кажучи, яку шкоду нанесено суспільним відносинам, що їх захищає порушена норма;
- рівень усвідомлення основною масою населення перших двох факторів.

З цієї точки зору, **девіантна поведінка** – це поведінка, що порушує суттєві соціальні норми, які захищають життєво важливі для суспільства відносини, а відтак завдає істотної шкоди і тому засуджується значною кількістю людей.

Зрозуміло, що вивчення девіантної поведінки за умов коли вона не носить масового характеру, абсурд. Тому ми можемо стверджувати, що спеціалістів у галузі кримінології, соціології права та соціології девіантної поведінки цікавить девіація як масове явище. У цій якості девіантна поведінка має такі характерні риси:

- однакова спрямованість девіацій (відхилень), що зустрічаються в однакових або схожих соціальних групах, верствах населення за більш-менш однакових умов;
- близькість або схожість причин, в силу яких девіації виникають;
- певна повторюваність та стійкість девіантних проявів.

Зрозуміло, якщо є відхилення, то мусить бути й еталон, стосовно якого це відхилення відбувається. Зауважимо, що термін «девіація» поширений не лише в науках гуманітарного, але й у науках природознавчого циклу. Тому, говорячи про девіацію в соціальному (кримінологічному) розумінні, ми повинні обумовити, що девіація (відхилення) відбувається стосовно норм поведінки. Зрозуміло, що кримінологів цікавить передусім відхилення стосовно нормативної системи права і насамперед галузі кримінального права. Але нормативна система права не єдина система норм, що існує і діє в суспільстві. Охарактеризуємо найвпливовіші та найпоширеніші в суспільстві нормативні системи.

Певною мірою відповідь – які саме з нормативних систем є найпоширенішими, дає порівняльне право. Ця дисципліна, вивчаючи культуру різних регіонів Землі, виділила п'ять правових систем. Основною ознакою для такої класифікації було обрано нормативні системи, що традиційно превалюють в урегулюванні суспільних відносин.

Виділяють п'ять правових систем:

- Англо-саксонську (прецедентне право);
- Романо-германську (кодифікація);
- Мусульманську («Закони Шаріату»);
- Далекосхідну (мораль, конфуціанство);
- Африканську (традиції).

Нормативній системі права властиве текстуальне закріплення, чітке описання поведінки та можливих санкцій за ухилення від неї, прийняття норм

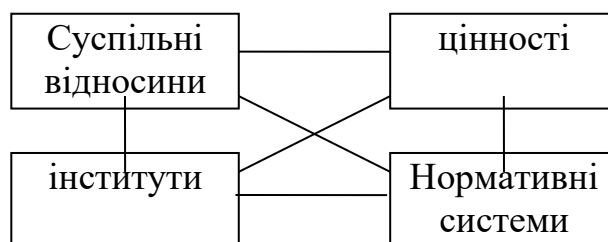
лише уповноваженими інститутами держави та наявність державних інститутів, які несуть відповідальність за їх реалізацію. Більшість авторів вважають, що право виступає зовнішньою, стосовно індивіда, системою правил. Вимоги нормативної системи права так чи інакше пов'язані з зовнішнім авторитетом, передусім авторитетом держави. Коли ж індивід сприймає нормативну систему права і дотримується її на рівні власних переконань (а не під загрозою санкції), тоді ми вже маємо справу більшою мірою з моральними переконаннями. Очевидно, кінцевою метою правової соціалізації є саме такий рівень сприйняття закону, коли він сприймається індивідом як система внутрішніх переконань.

Якщо говорити про нормативну систему моралі, то вона стосовно індивіда виступає як система внутрішніх переконань. Цій системі властива відсутність чіткої диспозиції. Кожний вчинок порівнюється не з описаним еталоном поведінки, а з сформованою насамперед на адаптивному етапі соціалізації системою цінностей. Тому механізм реалізації нормативної системи моралі відбувається на складнішому психологічному рівні.

Нормативна система звичаїв та традицій – історично найдавніша система норм. Вона стала логічним розвитком системи «табу» (заборон) і бере свої витоки ще з додержавного періоду розвитку людства. Із зародженням перших держав саме традиції та звичаї стали підґрунтям для формування нормативних систем права. Ж. Жубер підкреслює: «Найкращі закони народжуються із звичаїв». У процесі становлення соціуму емпірично відбиралися форми поведінки, які забезпечували оптимальні умови виживання. Найсуттєвіші норми цієї системи набували форм обряду.

Тому до найвпливовіших у сучасному світі можна, очевидно, віднести й релігійну нормативну систему. Система релігійних норм за змістом включає в себе норми права, моралі, традицій, а також організаційні норми, і тому в багатьох випадках здатна виконувати регулятивні властивості методами, властивими кожній з названих нормативних систем.

Зауважимо, що нормативні системи не просто співіснують поруч, урегульовуючи кожна свої види відносин. Як правило, всі засновані в конкретному періоді історичного розвитку суспільні відносини регулюються одразу кількома нормативними системами. Механізм взаємодії різноманітних нормативних систем, на нашу думку, доцільно розглянути на підставі поданої нижче моделі, запропонованої В. М. Кудрявцевим.

Дія цього механізму така: на кожному історичному етапі розвитку суспільства формується відповідна певному рівню суспільних відносин система цінностей. Для захисту цих цінностей створюються нормативні системи. З метою

нормального їх функціонування суспільство формує інститути, що його забезпечують. Рівень забезпечення соціальних інститутів залежить від рівня суспільних відносин. Як бачимо, коло замкнулось. Неважко переконатися в тому, що існують і перехресні прямі та зворотні зв'язки. Так, наприклад, норми піднімають на вищий щабель формалізації суспільні відносини, що вже склалися, і на рівні громадської думки відобразилися як доцільні й потрібні в цьому суспільстві. В свою чергу, розвиток суспільних відносин веде до виникнення нових їх видів, а отже – і до потреби їх регулювання нормативними системами, у зв'язку з чим:

Нормативне регулювання відносин – неодмінна ознака будь-якого суспільства.

У суспільстві діє велика кількість нормативних систем.

Нормативні системи, урегульовуючи усталені, найпоширеніші, соціально позитивні відносини опосередковано захищають систему цінностей, яка склалась внаслідок певного рівня відносин.

Система цінностей – найстабільніший та стабілізуючий елемент суспільства.

Система цінностей особи виступає еталонним сигналом у процесі мотивації поведінки людини.

Захищаючи одну систему цінностей, різноманітні нормативні системи діють сукупно, при цьому забезпечуючи:

а) перекриття інформації, що передбачає відсутність «білих плям» в інформації про бажані взірці поведінки в стандартних ситуаціях;

б) високий коефіцієнт корисної дії за рахунок ширшого кола форм реалізації, властивих різноманітним нормативним системам.

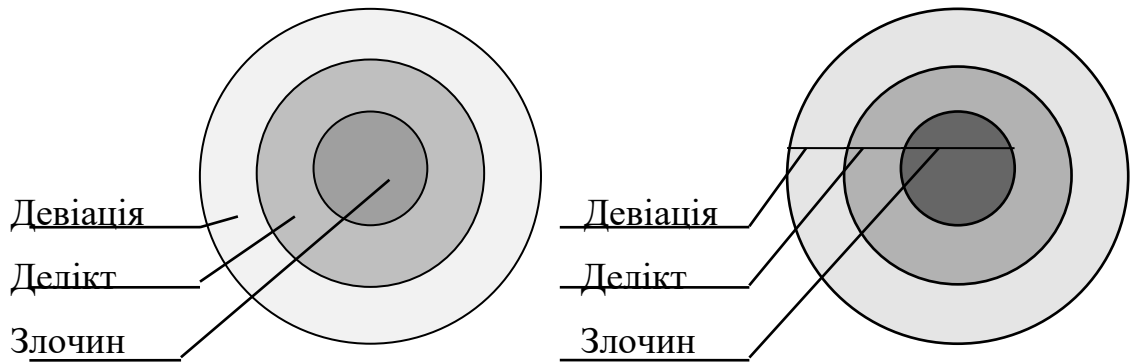
2. Типологія відхилень

Існує значна кількість системоутворюючих ознак, за якими може проводитись типологія девіантної поведінки. Одразу обумовимо, що не будь-яка девіація є негативним явищем. Справа в тому, що певна частина девіацій покликана відтворювати інноваційну функцію, тобто вести до змін суспільних відносин, що забезпечують поступальний розвиток суспільства. Нижче розглянемо лише соціально негативні типи девіацій, зупинимось на типології, заснованій на виявленні нормативних систем, стосовно яких відбувається девіація.

Зауважимо, що на сьогоднішній день існують терміни, які набувають все більшого поширення – «девіантна поведінка» та «делінквентна поведінка». З'ясуємо їх поняття.

Використання цих термінів досить незручне, оскільки дуже часто призводить до неоднозначності трактування певних ситуацій. Наприклад, якщо суд визнає особу злочинцем, то це автоматично означає, що така особа є делінквентом, тобто порушником нормативної системи права (однією з галузей якої виступає нормативна система кримінального права) і, відповідно, девіантом, тобто порушником будь-якої нормативної системи. Але якщо ми вважаємо особу девіантом, це ще не означає, що вона є делінквентом, а тим більше, – злочинцем.

Така ситуація обумовлена перетином змісту цих категорій. На сьогоднішній день співвідношення цих понять таке: найширшим виступає поняття «девіантна поведінка», яка означає відхилення від будь-якої нормативної системи. Складовою частиною девіантної поведінки є делінквентна поведінка, яка помічається відхиленням стосовно нормативної системи права в цілому. В свою чергу, в поняття делінквентна поведінка складовим елементом входить поняття злочинна поведінка, тобто поведінка, що відхиляється стосовно нормативної системи кримінального права.

На наш погляд, доречно дещо змінити межі термінів «девіант» та «делінквент» у кримінологічному значенні. Зокрема, ми вважаємо, що з поняття терміну «девіант» варто вилучити відхилення стосовно нормативної системи права, тобто делінквентні відхилення; відповідно – з поняття делінквент вилучити відхилення стосовно кримінального права. Тоді поняття цих термінів не будуть перетинатися, що призведе до їх чіткого розмежування. Надалі ми використовуватимемо ці терміни саме в такому розумінні. До того ж запропонована зміна меж поняття названих вище термінів полегшує вирішення проблеми типологій девіації, враховувати наявність позитивних девіацій, про які йшлося вище. Такий підхід також дає змогу говорити про краще категорійне забезпечення розгляду проблеми формування особи, схильної до скоєння злочину. Генезу становлення особи цього типу можна описати ланцюжком «девіант» – «делінквент» – «злочинець». Тепер є можливість говорити про закономірності взаємозв'язків між цими типами поведінки. Практично цей процес виглядає так: якщо особа, яка вчиняє девіантні дії, не дістає оцінки цим діям з боку суспільства, а відтак і не підпадає під вплив санкцій, згодом доходить висновку, що такі дії нормальні. Більше того, відбувається корегування системи цінностей з автоматичним вилученням тих, які захищалися порушеними нормами. На цьому етапі девіант відкидає цінності нижчого порядку, адже у нього вже формуються сумніви щодо справедливості системи цінностей суспільства в цілому. Надалі він починає вчиняти делікти, поступово перетворюючись у делінквента. І якщо суспільство знову не реагує на такі його дії, або реагує не адекватно, він знову проводить переоблік власної системи цінностей з вилученням вагоміших цінностей суспільства, ніж це було у випадку з девіантом. Він, по суті, доходить хибного висновку, що жодна цінність, декларована суспільством, і відповідна норма, що її захищає, недоцільна і

несправедлива, якщо вона суперечить його власним інтересам. Така переконаність і стає вирішальним кроком на шляху формування особи, схильної до вчинення злочину. Справа лише в ситуації, за якої така особа зможе реалізувати свою злочинну сутність. Відомо, що переважна більшість неповнолітніх правопорушників стає ними не раптово. За деякими кримінологічними дослідженнями, лише п'яту частину неповнолітніх правопорушників можна назвати випадковими злочинцями. Інші ж допускали різні аморальні вчинки задовго до притягнення їх до кримінальної відповідальності. Кожному восьмому з десяти вчинених неповнолітніми злочинів передуює процес деморалізації особи.

3. Соціологія девіантної поведінки: основні концепції

Існує ряд концепцій, що пояснюють причини девіантної поведінки:

1. Біологізаторська концепція. У кінці XIX століття італійський лікар Чезаре Ломброзо намагався довести, що злодіями не стають, а народжуються. Йому вдалося виявити зв'язок між кримінальною поведінкою і деякими фізичними рисами. До фізичних ознак (стигм), характерних для злочинця, він відносив, наприклад, сплюснений ніс, рідку бороду, низький лоб. Він старанно вивчав і систематизував такі ознаки як форма черепа, мозок, ніс, вуха, колір волосся, чутливість шкіри, татуювання, почерк. Він визначав можливим не тільки встановити тип «природженого злочинця» взагалі, але виділив риси, дуже притаманні, на його думку, окремим категоріям злодіїв: крадіям, вбивцям, насильникам. Безліч положень Ломброзо про «злочинну людину» підлягали ще за його життя серйозній науковій критиці. Багато кримінологів серйозно критикували його за ігнорування соціальних факторів під час вивчення причин злочинності. Пізніше ця концепція була витіснена. Останнім часом біологічне пояснення девіації фокусується на аномаліях статевих хромосом (ХУ). У 1976 році було виявлено, що в чоловіків із відхиленнями у хромосомному наборі, спостерігався більш високий рівень злочинності.

2. Психологічна концепція. Теоретиком її був Зигмунд Фрейд – австрійський невропатолог, психолог. Вивчаючи самогубства, він назвав соціальну причину даного виду девіантної поведінки – аномію (буквально «відсутність регуляції», «безформність») як наслідок соціальної дезорганізації. Сучасна статистика також підтверджує тенденцію росту частоти самогубств, як у періоди економічних криз, так і в періоди благополуччя. У праці «Самогубство» Е. Дюркгейм на підставі статистичних даних переконливо довів залежність числа самогубств від характеру й інтенсивності соціальних зв'язків. Так була розкрита соціальна причина самогубств.

3. Концепція «соціальної дезорганізації». Найбільш яскравим її представником був Питирим Сорокін, автор «Соціології революції», що побачила світ у 1925 році. Предметом вивчення П. Сорокіна під час революцій були революційні відхилення у поведінці людей. Там, де менший рівень організованості й порядку, там вище злочинність і більше девіацій. Уся історія розвитку людства переконує нас у тому, що порядок краще безладдя. Це належить не тільки до революцій, але й до різних режимів диктаторської влади –

режиму арештів, переслідувань, покарань. За його точною характеристикою подібні суспільства завжди «вагітні» революційністю, у їх соціальному фундаменті закладені «міни», готові розірватися у будь-який час.

4. Концепція «стигматизації». «*Стигмою*» називається свого роду вада, притаманна людині або групі. Люди, відмічені вадою, підлягають покаранням, ізолюваності або знищенню з боку оточуючих. Про цей вчинок дізнаються інші люди, і звинуваченому надають ярлик девіанта. Оточуючі починають відповідно до нього звертатися, поступово й сама людина починає вважати себе девіантом і вести себе згідно з цією роллю.

5. Культурологічна концепція. Автори цього напрямку (Селінг, Міллер, Сатерленд та ін.) зосереджують свою увагу на аналізі культурних цінностей, які сприяють девіації. Вивчається вплив субкультур, що суперечать домінуючій культурі суспільства. Наприклад, часто норми молодіжних вуличних груп призводять до протидії нормам суспільства в цілому, що неминуче виливається рано чи пізно в девіантну, а часто в делінквентну поведінку.

Видатний американський популяризатор соціологічної науки Дж. Смелзер для зручності сприймання основних концепцій теорії девіантної поведінки звів їх у наведену нижче таблицю 1.

Таблиця 1.

Теорія Тип пояснення	Автор	Основна ідея
(Біологічне) Фізичні риси, пов'язані із злочинним спрямуванням особи	Ломброзо	Фізичні особливості є причиною девіації
(Біологічне) Певна конституція тіла зустрічається у девіантів	Шелдон	Фізичні особливості є причиною девіації
(Психологічне) Психоаналітична теорія	Фрейд	Внутрішні конфлікти, властиві особі, яка викликає девіацію
(Соціологічне) Аномія	Дюркгейм	Девіація відбувається внаслідок порушення функціонування або відсутності соціальних норм.
(Соціологічне) Соціальна дезорганізація	Шоу та Маккей	Девіації виникають тоді, коли культурні цінності, норми та соціальні зв'язки послаблюються, руйнуються або вступають у протиріччя
(Соціологічне) Аномія	Мертон	Девіантні прояви зростають при наявності розриву між схваленими певною культурою цілями та соціально схваленими способами їх досягнення
(Соціологічне) Культурологічні теорії	Селлін, Міллер, Сатерленд	Причиною девіації є конфлікти між нормами субкультури та пануючої культури
(Соціологічне) Теорія стигматизації	Беккер	Девіація – це тавро, яке пануючі групи ставлять на поведінку менш захищених груп
(Соціологічне) Радикальна кримінологія	Турк, Квінні	Девіація є наслідком протидії нормам капіталістичного суспільства

Як зазначалося вище, засновником теорії девіантної поведінки вважається Є. Дюркгейм. У межах створеної ним теорії аномії девіація дістала таке пояснення. В періоди бурхливої зміни суспільних відносин (як позитивних, так і негативних) система цінностей і відповідні системи норм не встигають адаптуватися до цих змін. Відповідно норми перестають відповідати певному рівню відносин. За таких обставин людина втрачає довіру до будь-якої нормативної системи. В результаті суспільство охоплює стан аномії (безнормності).

Подальший свій розвиток теорія аномії Е. Дюркгейма дістала в роботах Роберта Мертона. Він запропонував таке пояснення можливих типів поведінки: в суспільстві існують загальновизнані життєві цілі та методи їх досягнення. Але дуже часто об'єктивно неможливо досягти цих цілей запропонованими методами. Саме диспропорція цілей та методів веде до різноманітних видів девіантної поведінки (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Способи адаптації	суспільні цілі	схвалені засоби
Конформізм	+	+
Інновація	+	—
Ритуалізм	—	+
Ретритизм	—	—
Бунт	—+	—+

Цінність запропонованої Р. Мертоном типології поведінки полягає ще й у тому, що серед можливих варіантів враховано і нормативну поведінку. Розглянемо основні варіанти поведінки.

Перший – конформізм. Він існує, коли люди сприймають мету матеріального успіху та схвалені засоби її досягнення. Така поведінка є основою стабільного суспільства.

Другий – інновація, коли люди швидко просуваються до визначеної мети, водночас відмовляючись від схвалених шляхів її досягнення. Люди можуть вдаватися до підробки чеків, проституції, обдурювання, шахрайства, крадіжок, пограбувань, привласнення чужих грошей або до їх вимагання та шантажу.

Третій – ритуалізм. Цей шлях включає відмову від фінансового успіху, або різке зниження його суб'єктивної значимості. Але тут зберігається вірність соціально схваленим засобам дії. Наприклад, кінцева мета організації може бути недоречною для багатьох її службовців – чиновників, клерків. Замість цього вони культивують засоби своєї діяльності, роблять фетиш з процедур управління та канцелярщини.

Четвертий – ретритизм – «відмова від суспільства». На цьому шляху люди відмовляються як від цілей, що їх пропонує культура, так і від схвалених суспільством засобів їх досягнення і не замінюють їх новими нормами. Алкоголіки, наркомани, бродяги тощо залишаються у суспільстві, але «не з ним».

П'ятий – повстання, бунтарство. Бунтарі відкидають цілі та засоби, пропоновані суспільством, та замінюють їх у своїх інтересах новими нормами. Вони переносять свою лояльність від існуючого соціального устрою до нових груп з новими ідеологіями. Радикальні соціальні рухи дають хорошу ілюстрацію цього типу адаптації до соціальної реальності.

Зауважимо, що враховуючи актуальність проблеми девіантної поведінки, її вирішенню присвятили свої роботи значна кількість вчених різних галузей наук гуманітарного циклу. В результаті такого широкого наукового пошуку утворився ряд напрямів розв'язання цієї проблеми. Така ситуація дозволила поглянути на проблеми девіантної поведінки під різними кутами зору, оптимально висвітливши багатогранність цієї проблеми. Наведена вище таблиця, запропонована Дж. Смелзером, структурно чітко демонструє як самі напрями, так і їх суть. Тому ми зупинимось на аналізі аспектів, що мають вагоме значення при розв'язанні проблем, які становлять предмет кримінології та соціології права.

Існуючі теорії девіантної поведінки стали методологічним базисом при розгляді одного з фундаментальних питань кримінології – питання причин та умов злочинності.

Теорії Дюркгейма та Мертон є методологічним базисом для соціологічних теорій девіації, розкриваючи основні принципи формування девіантної поведінки.

Згідно теорії соціальної дезорганізації, яскравими представниками якої були Шоу та Маккей, девіація є наслідком такого стану суспільства, коли культурні цінності, норми, соціальні зв'язки послаблюються, зникають, або вступають у протиріччя. Такий стан суспільства спостерігається в перехідні моменти розвитку.

Культурологічний напрямок теорії девіації, що дістав своє втілення у роботах Селліна, Міллера, Сатерленда, Коена та інших, дозволяє стверджувати:

а) «Традиції» злочинності розвиваються, зберігаються та передаються в певному соціальному середовищі.

б) Злочинний світ стає могутнім конкурентом для школи і сім'ї в процесі соціалізації підлітків.

в) Обмеження, що постають на шляху вертикальної мобільності, являють собою впливовий фактор девіацій.

г) Значним чинником злочинності виступає соціальна структура міста, яка включає такі елементи: постійна зміна складу населення, низький рівень соціальної інтеграції в мікрорайонах, конкретні побутові умови.

д) Існує диспропорція як у можливостях скоєння злочинів, так і в досягненні особистого успіху між окремими районами та суспільством в цілому.

5. Теорія «таврування», подана у роботах Беккера та Лемерта, має значну кримінологічну цінність у зв'язку з положеннями про вторинну девіацію. Ці положення вимагають особливого ставлення суб'єктів соціалізації до процесу оцінки девіантних дій неповнолітніх.

6. Практично всі автори розглянутих теорій стверджують, що наведені ними чинники девіацій є необхідними, але недостатніми умовами поведінки, що

відхиляється від норми. Усунення окремих чинників дозволяє значно знизити вірогідність девіантних дій, але лише комплексний підхід в усуненні детермінант девіантої поведінки дозволяє говорити про високу вірогідність значного зниження девіацій.

4. Соціальний контроль

Суспільство постійно бореться з різними видами девіантної поведінки за допомогою соціального контролю. *Соціальний контроль* – це сукупність норм і цінностей суспільства, він передбачає використання санкцій проти девіантів.

Основні механізми соціального контролю:

1) Власний контроль. Здійснюється шляхом покарання, санкцій. Це контроль зовнішній.

2) Внутрішній контроль. Передбачає засвоєння соціальних норм і цінностей особистістю.

3) Непрямий контроль. З боку законослухняної групи, духовні цінності якої є тиском на особистість, і останній доводиться співвідносити свої вчинки з часткою суспільства.

4) Доступність різноманітних законних засобів задоволення потреб, які є альтернативні протиправним або аморальним.

Контроль з боку суспільства може бути неформальним (з боку близького оточення) і формальним (з боку соціальних організацій, держави).